

חירות (2)

נסכם את לימודינו מן השבוע שעבר.

התורה נושאת דגל של מחאה נגד העבדות. מחאה זו לא מוליכה בהכרח לערך ההומניסטי של החירות. המודל המורכב של התורה מדבר על: **שְׁלַח עַמִּי - וַיַּעֲבְדֵנִי**. על רקע זה שאלנו האם יש מקום לערך החירות במרחב התפיסה המסורתית הדוגלת בצייטנות וקבלת עול ואף שעבוד של האדם לאלוקים. הערנו ששאלה זו רלוונטית במגוון של תפיסות ערכיות שבהן האידיאולוגיה מחייבת שעבוד [סוכר בתה של דגניה].
במהלך הלימוד עלו אינטואיציות ראשונות בדבר הצורך להבחין בין שעבוד כפוי לשעבוד מרצון [ראינו שאין זה מספק ג'.ס מיל] ובין שעבוד לאדם לשעבוד רוחני. ננסה לגבש אינטואיציות אלה לכלל השקפת עולם מנוסחת ונעמוד גם על חסרונותיה [לאור המקורות שלא הספקנו בשבוע שעבר]:

פתרון ראשון - החירות היחסית - העבדות המשחררת.

הרב ד"ר י' אפשטיין - רעיון החירות בהלכות הפסח - בתוך מעיינות מאסף לעניני חינוך - פסח
חג הפסח הינו... חג זכרון להשגת החירות בידי עם שחי בשעבוד אכזרי במשך מאות שנים... אולם חג הפסח אינו חג זכרון בלבד. מאז ליל גושן... היה חג הפסח לבני עמנו חג התקדשות לרעיון החרות, חג של נכונות מתוך שמחה לשאת את עוד החירות למענם ולמען העולם כולו...
המושג 'חירות', על פי היהדות, אינו מכוון רק לשיחרור מעול כפיה חיצונית, המאפשר לאדם לנהוג ככל מאווי לבו. דרך זו תוביל בהכרח לאנארכיה ולהפקרות ולפיכך, בסופו של דבר, כפי שלקח ההיסטוריה מורה לנו, * לנסיגה ביוזעין ולכניעה מרצון לשיעבוד מחודש. חירות חומרית חייבת לעבור בכור היתוך של פיקוח עצמי. אחרת לא תוכל להתקיים. חירות שמטילה על עצמה הגבלות, עשויה להיות סולם להתעלות האנושות לקראת קידמה, בה בשעה שהפקרות אינה אלא אות לגזר דין מוות על החירות, מעין כרוז המקדש פני שיעבוד מחודש.
האדם מטבע ברייתו יצור בודד וחלש, זקוק לשררה - עליה יוכל להסתמך בבקשו הדרכה וישע, ממנה יוכל לצפות להגנה מפני אויביו. לפיכך הריהו בא להשתעבד למדינה תובענית כל יכולה, נכנע לכל ציוויה או פונה אל ה', נכנע לכל ציוויו, שאך בהם ימצא חירות מושלמת, אושר ושמחת אמת. זוהי הבחירה הבלתי נמנעת הניצבת בפני כל אדם. הננו בהכרח 'עבדי ה' ' או 'עבדי פרעה'...

* לאילו רכיבים בהיסטוריה הוא רומז?

מה חידושו בתפיסת החירות? מהם נימוקיו לחשיבות הגבלת החירות? אז מהי לדעתו החירות האמיתית?

הרב אלכסנדר שפרן - החירות - בתוך מעיינות
החירות היא ביטוי לעצמאותו ולשלמותו של האדם... אדם קשור לטבע, אך אנו עבד לו. אין הוא יכול לפרוק מעליו את חוקי הטבע, אבל הוא יכול לשלוט בהם...
החירות אינה נקנית בשבילו על ידי אחרים... החירויות הבאות לספק את צרכיו החומריים, הזמניים, של בן תמותה יכולות להיות מושגות. אך החירות אשר עוז לה באלוקים... השואפת להעלאה ממצבי הטבע, למעלה מעמדתו הבלתי יציבה של האדם בחברה - חירות זו אינה מושגת לעולם...
האדם כשלעצמו, החברה כשהיא לעצמה, אינן מסוגלים להשיג חירות זו, מקורה באין-סוף... ובו גם קיומה. האדם המבקש אותה ימצאנה בקבלו עליו עול מלכות שמים. בהיותו עבד ה' מושלם, אין הוא נתון עוד בסכנה להיפך עבד לעבדים או עבד ליצריו, הוא יהיה חופשי כדברי ריה"ל:
עבְדִי זְמַן עֲבָדִי עֲבָדִים הֵם
עֲבָד ד' הוּא לְבַד חָפְשִׁי.

על כן בְּבִקֵּשׁ כָּל אָנוּשׁ חֵלְקוֹ -
חֵלְקֵי ד' אֲמָרָה נִפְשִׁי.

* אלכסנדר יהודה שפרן (1910 - 2006), היה תאולוג, הוגה דעות יהודי רומני ושווייצרי, כיהן כרב הראשי של יהדות רומניה בשנים 1940-1948 לרבות בתקופת השואה ומאוחר יותר כרב הראשי של קהילת יהודי ז'נבה, בשווייץ. תרם תרומה חשובה למאמצים להצלת יהודי רומניה בשנות השואה, תמך בציונות ובחינוך היהודי, פרסם ספרים בתחום הדת והמיסטיקה היהודית והיה מהמובילים בקידום דו-השיח בין היהדות ובין הנצרות. היה פרופסור למחשבת ישראל באוניברסיטת ז'נבה. ב-1997 נבחר לחבר כבוד זר של האקדמיה הרומנית. על שמו נקראת הקתדרה לחקר הקבלה באוניברסיטת בר אילן

מה מוסיף שפרן על קודמו? להיכן הם לוקחים את החירות? כיצד לדעתם מיושבת הסתירה בין הנאמנות הדתית לבין ערך החירות? היש לכם ביקורת על פרשנות זו?
ראו רעיון הפוך שאולי תורם משהו ליושר:

על פי אור הגנוז למרטין בובר

אמר המתנגד לרבים של חסידים:

'להיות אדמו"ר [מנהיג של חסידים], אינה אלא תאוה ככל התאוות שבעולם'.

הציץ עליו הצדיק בעיניו הטובות, ששביב של ערמומיות שפוך בהם, ואמר בחיך קטן:

'צודק אתה ר' יהודי. אבל תאוה זו של צדיקות אינה מושגת אלא רק כששברים את כל התאוות כולם'....

אולי תוספת קצת יותר קונבנציונאלית תבהיר את ערך ההשלמה:

אבות פרק ג

(ה) רבי נחוניא בן הקנה אומר, כל המקבל עליו על תורה, מעבירין ממנו על מלכות ועל דרך ארץ. וכל הפורק ממנו על תורה, נותנין עליו על מלכות ועל דרך ארץ:

לפי מה שלמדנו עד כה מהו העול המוסר ממי שנותן על עצמו עול תורה?
ובכל אופן, האם השתכנענו שיש כאן בלב החיים הדתיים מקום לערך החירות?

פתרון שני: החירות הפילוסופית – זה בראש שלך

רמב"ם הקדמת אבות פרק ששי:

בהפרש אשר בין החסיד המעולה ובין הכובש את יצרו והמושל בנפשו:

אמרו הפילוסופים, שהמושל בנפשו, אף על פי שעושה המעשים הטובים והחשובים - הוא עושה אותם והוא מתאוה אל הפעולות הרעות, ומשתוקק אליהן, ויכבוש את יצרו, ויחלוק עליו בפעולותיו אל מה שיעוררוהו אליו כחותיו ותאותו ותכונתו נפשו, ויעשה הטובות והוא מצטער בעשיתו ונזקק. אבל החסיד הוא נמשך בפעולותו אחר מה שתעוררוהו תאותו ותכונתו, ויעשה הטובות, והוא מתאוה ונכסף אליהן. ובהסכמה מן הפילוסופים, שהחסיד יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו... וכאשר חקרנו דברי חכמים בזה הענין, נמצא להם שהמתאוה לעבירות ונכסף אליהן הוא יותר חשוב ויותר שלם מאשר לא יתאוה אליהן ולא יצטער בהנחתן... שהם צוו להיות האדם מתאוה לעבירות, עד שהזהירו מלומר, שאני בטבעי לא אתאוה לזאת העבירה, ואף על פי שלא אסרה התורה, והוא אמרם (ספרא קדושים), "רבי שמעון בן גמליאל אומר, לא יאמר אדם אי אפשי לאכול בשר בחלב, אי אפשי ללבוש שעטנז, אי אפשי לבא על הערה, אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי".

ולפי המובן מפשוטי שני המאמרים בתחלת המחשבה הם סותרים זה את זה, ואין הענין כן, אבל שניהם אמת ואין מחלוקת

ביניהם כלל, והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות, אשר אמרו, שמי שלא יתאוה אליהן יותר חשוב מן המתאוה אליהן ויכבוש את יצרו מהן, הם העיניים המפורסמים אצל כל בני אדם שהם רעים כשפית דמים, כגנבה וגזלה, ואונאה, ולהזיק למי שלא הרע לו, ולגמול רע למטיב לו, ולבזות אב ואם וכיוצא באלו, והן המצוות שאמרו עליהן חכמים זכרונם לברכה, (יומא ס"ז) שאילו לא נכתבו ראיות הן ליכתב, ויקראו אותן קצת חכמינו האחרונים*, אשר חלו חלי. המדברים** מצוות השכליות. ואין ספק שהנפש אשר תכסף לדבר מהן ותשתוקק אליו, שהיא חסרה ושהנפש החשובה לא תתאוה לאחת מאלו הרעות כלל, ולא תצטער בהמנעה מהן. אבל הדברים שאמרו עליהם החכמים, שהכובש את יצרו מהם הוא יותר חשוב, וגמולו יותר גדול, הן התורות השמעיות, וזה אמת, שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, ומפני זה אמרו, שצריך האדם שיניח נפשו אוהבת אותו ולא יהיה מונע מהן, אלא התורה, ובחון חכמתם, עליהם השלום, במה שהמשילו, שהם לא אמרו "אל יאמר אדם אי אפשי להרוג הנפש, אי אפשי לגנוב, אי אפשי לכזב אלא אפשי ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי", אבל הביאו דברים שמעיים כולם, בשר בחלב, לבישת שעטנז, עריות, ואלו המצוות וכיוצא בהן הן אשר קראן השם יתברך "חקות". ואמרו רבנן, זכרונם לברכה (יומא ס"ז ע"ב) "חקים שחקתי לך אין לך רשות להרהר בהם", ועובדי עבודה זרה משיבים עליהם, והשטן מקטרג בהם, כגון פרה אדומה ושעיר המשתלח....

* כוונתו לרס"ג. - אמונות ודעו מאמר ג'.

** כת פילוסופית מוסלמית 'הכלאם', הרמב"ם מרבה לבקרה.

- מהי הדילמה שמציב הרמב"ם בפרק זה?
- מה המשמעות של מחלוקת הפילוסופים והחכמים?
- מדוע הרמב"ם דוקר את רס"ג ואינו מרוצה מן האבחנה שלו בין שמעיות לשכליות?
- כיצד מיישב הרמב"ם את הסתירה? מהי עמדתו ביחס לשאלה מי נעלה יותר?

איך לכל אלו העיניים יש השלכה לסוגיית החירות? האם הפער בין 'שמעיות' ל'שכליות' הוא פער מהותני? ראו דברי הרמב"ם במורה נבוכים?

מורה נבוכים ח"ג פרק כו

המצוות כולם יש להם סיבה ומפני התועלת צווה בהם. והיות לכולם עילה, אלא שאנחנו לא נד עילת קצתם ולא נדע אפני החכמה בהם... וכתובי התורה מבוארים בזה, "חוקים ומשפטים צדיקים". "משפטי יי אמת, צדקו יחדיו". ואלו שנקראים 'חוקים', כשעטנז ובשר בחלב ושעיר המשתלח, אשר כתבו עליהם החכמים ז"ל ואמרו, "דברים שחקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהם, והשטן מקטרג עליהן, ואומות העולם משיבים עליהן" - לא יאמין המון החכמים' שהם ענינים שאין להם סיבה ותכלית.. אלא וודאי שיש להם תכלית מועילה על כל פנים, אלא שנעלמה ממנו, אם לקיצור דעותינו או לחסרון חכמתנו. כל ה'מצות', אם כן, יש להם אצלם סיבה - רצוני לומר, כי למצוה היא או לאזהרה יש תכלית מועילה, מהם מה שהתבאר לנו צד התועלת בהם. כאזהרה מן הרציחה ומן הגניבה, ומהם מה שלא התבאר תועלתם כמו שהתבאר בנזכרים, כאיסור ה'ערלה' וכלאי הכרם'. והם אשר תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'משפטים', ואלו שאין תועלתם מבוארת אצל ההמון יקראו 'חוקים'. ויאמרו תמיד, "כי לא דבר רק הוא", ואם ריק הוא - 'מכם' - רצוני לומר, שאין נתינת אלו המצוות דבר ריק, שאין תכלית מועילה לו, ואם יראה לכם בדבר מן המצוות שענינו כן - החסרון הוא מהשגתכם. וכבר ידעת הדבר המפורסם אצלנו ששלמה ידע סיבות המצוות כולן, מלבד 'פרה אדומה';

- מה ההבדל בין חוקים למשפטים?
  - מה ההוכחה משלמה?
  - מהי ההשלכה מדברים אלו על מושג החירות והיקפו?
- לאחר שזיהיתם את מושג החרות אצל הרמב"ם השוו אותו למושג זה אצל קאנט [על פי ויינרב]

התבונה היא אוטונומית. כשאדם מציית לצו המוחלט הוא מחוקק חוק כללי החל על כל אחד וממילא הוא מחוקק לעצמו – חקיקה אוטונומית. התבונה האוטונומית מחייבת חקיקה [אוטונומית] כללית. המציית לצו [=מחוקק אותו בתבונתו] הוא אוטונומי.

- האם ביאור זה מניח את הדעת? מה חסר?
- מי שהגיע עד כאן יכול לפתוח פתח למסע שנשלים בשבוע הבא:

פתרון שלישי: חרות הנשמה – חרות כפשוטה.

משהו מסודות החדר:

קובץ ז

קצו. ואם אני חלש בגופי, האם תסבול מזה גם כן נשמתי. ואם אלף פעמים ידכאני בשרי, הידוכא מזה רוחי. הלא מלא חופש אני, שואף אור ודרור, ואם שאיפתי לחירות כבר הנני משוחרר, ובמלא קומתי הנני בן חורים.

ראשית נבחן מהי חרות בתפיסת הרב קוק:

עולת ראי"ה – פסח

ההבדל שבין העבד לבן-החורין איננו רק הבדל מעמדי, מה שבמקרה זה הוא משועבד לאחר וזה הוא בלתי-משועבד. אנו יכולים למצא עבד משכיל שרוחו הוא מלא חירות, ולהיפך בן-חורין שרוחו הוא רוח של עבד. החירות הצביונית היא אותו הרוח הנשאה, שהאדם וכן העם בכלל מתרומם על ידה להיות נאמן להעצמיות הפנימית שלו, להתכונה הנפשית של צלם אלהים אשר בקרבנו, ובתכונה כזאת אפשר לו להרגיש את חייו בתור חיים מגמתיים, שהם שויים את ערכם. מה שאין כן בבעל הרוח של העבדות, שלעולם אין תכן חייו והרגשתו מאירים בתכונתו הנפשית העצמית, כי-אם במה שהוא טוב ויפה אצל האחר השולט עליו איזה שליטה שהיא, בין שהיא רשמית בין שהיא מוסרית, - במה שהאחר מוצא שהוא יפה וטוב. האם פתחנו רגישות כלפי לשון כפולה שכזו? האם הוא אכן מתכוון הרצינות לחרות?